

RELAȚIA CONCEPT-DEFINIȚIE-TERMEN CA ELEMENT DE BAZĂ AL STUDIULUI TERMINOLOGIC

Dorina MACOVEI, Aurelia HANGANU

Universitatea de Stat din Moldova

În acest articol sunt studiate elementele-cheie ale terminologiei: conceptul, definiția și termenul. Termenul este obiectul de studiu al terminologiei și, deoarece terminologia se ocupă de domenii specializate, termenii se referă la entități, proprietăți, activități sau relații ale unui domeniu particular. În acest caz, în mod ideal, fiecare termen trebuie să reprezinte un concept. Conceptul reprezintă o imagine mintală a realității și este o unitate de gândire utilizată pentru a organiza cunoașterea și perceperea lumii ce ne înconjoară. Definiția, la rândul său, servește ca o punte între concept și termenul care îl desemnează. Ea delimitează un concept în raport cu alte concepte; joacă un rol important în organizarea și în transmiterea cunoștințelor unui domeniu. Prin urmare, definiția, termenul și conceptul sunt strâns legate între ele și în ansamblu definesc un anumit domeniu de specialitate.

Cuvinte-cheie: terminologie, concept, definiție, termen, relație, sistem de concepte.

CONCEPT-DEFINITION-TERM: KEY ELEMENTS OF TERMINOLOGICAL RESEARCH

This article deals with some basic issues concerning terminology: concept, definition and term. First of all, the concept is a unit of thought used to organize knowledge and perception of the world. Moreover, we can understand a concept in relation with other concepts into a structured system. The definition serves as a "bridge between a concept and the term it designates" while the term is a designation assigned to the linguistic concept. Terminology deals with specialized fields; this is why terms refer to entities, properties, activities or relationships of a particular domain. In this case, each term must be a clearly defined concept that is associated with other concepts of the same domain.

Keywords: terminology, concept, definition, term, relation, concept system.

Există trei noțiuni-cheie asociate terminologiei, și anume: noțiunile de **concept**, **definiție** și **termen**. O cale importantă de a porni o cercetare în domeniul terminologiei este analizarea noțiunii de **concept**. De aici vine și teoria axată pe concept, numită **concept oriented terminology**. Conceptul ocupă o poziție de centru și este foarte important în teoria și practica terminologiei, deoarece în constituirea tezaurului de termeni ai unei anumite „discipline științifice sau sfere de activitate umană trebuie neapărat înțelese procesele de conceptualizare care stau la baza cunoașterii specifice domeniului respectiv, iar conceptele vor trebui considerate ca fiind nu numai unități de gândire, ci și unități de cunoaștere” [19], idee susținută de majoritatea lingviștilor și terminologilor. Curente principale în terminologie abundă în definiții ale termenului *concept*.

E. Bassey consideră conceptul o unitate a gândirii, cunoștințelor și cunoașterii care:

- 1) deși este dependent de limbă, este independent față de oricare altă limbă; poate fi totuși influențat de o varietate de factori socioculturali care corespund unor limite lingvistice;
- 2) reprezintă o închipuire sau interpretare mintală a realității perceptibile sau imperceptibile;
- 3) include caracteristici ce sunt negociate în cadrul unei comunități specializate (specialized knowledge community);
- 4) stabilește relații (organice sau logice) cu alte concepte;
- 5) poate exista fără simboluri (lingvistice sau nelingvistice), dar necesită simboluri pentru a fi comunicate [4, p.82].

În ISO 704 conceptul este definit astfel: „În terminologie conceptele sunt considerate niște reprezentări mintale ale obiectelor într-un context sau domeniu specializat” [4, p.83], această definiție fiind dezvoltată de către I. Busuioc în „conceptele sunt abstractizări, construcții mentale, unități de gândire care asigură legătura dintre obiecte și definițiile sau desemnările ce le corespund” [19]. O opinie asemănătoare atestăm și la M. Pitar: „conceptul este o construcție mentală, o unitate de gândire, rezultat al unui proces de abstractizare a unor categorii de obiecte. Legătura dintre un obiect și denumirea sau definiția sa se face prin intermediul unui concept” [12, p.68]. Am observat până acum că majoritatea lingviștilor pun accent pe relația concept-obiect, și rămâne să ne concentrăm asupra claselor de concepte și categoriile de obiecte ce le reprezintă. G. Ciobanu vine cu ideea, potrivit căreia „conceptele pot fi reprezentarea mentală a unor ființe sau lucruri

(exprimate prin substantive), precum și a unor calități (exprimate prin adjective sau substantive), a unor acțiuni (exprimate prin verbe sau substantive), sau a unor situații sau relații (exprimate prin adverbe, prepoziții, conjuncții sau substantive)” [6, p.24].

Putem concluda că există două categorii largi de obiecte: concrete și abstracte. Prima categorie posedă o dimensiune spațial-temporală și este percepută direct sau indirect prin simțuri, în timp ce a doua categorie poate fi numai imaginată. Așadar, un obiect cuprinde un spectru larg de categorii gramaticale; el poate desemna un proces, o calitate, o proprietate etc.

Știința terminologică evidențiază că conceptele nu sunt elemente separate, ci se află într-o oarecare legătură cu alte concepte și formează împreună un sistem de concepte (arbore conceptual/ noțional sau câmp conceptual/ noțional) ce aparține unui domeniu de specialitate. Ca și în orice sistem, se stabilesc niște relații ce se bazează pe asemănarea dintre concepte și pe caracteristicile pe care le posedă. Găsim această idee chiar de la începutul terminologiei ca știință, la fondatorul terminologiei, E.Wuster, care subliniază importanța structurării conceptelor într-un câmp în funcție de relațiile pe care acestea le întrețin. În opinia lui, există două tipuri de relații: logice (bazate pe asemănare) și ontologice (bazate pe contiguitate). Semnificația (relația) logică apare atunci când intensiunea elementului subordonat include intensiunea elementului supraordonat și cel puțin încă o caracteristică suplimentară. Etapele succesive ale subordonării creează o serie verticală de concepte, în timp ce conceptele ce se află la un nivel formează serii orizontale. Spre deosebire de relațiile logice, relațiile ontologice nu derivă din caracteristicile (intensiunea) conceptelor, ci au legătură cu proximitatea în timp și spațiu. Lingvistul austriac mai atribuie aici relațiile de tip parte-întreg și cauză-efect.

Acest tip de clasificare wusteriană a fost preluat mai târziu de către alți lingviști. H.Felber divizează relațiile conceptuale în logice, ontologice și de efect. El atașează relațiile partitive, relațiile de succesiune și relațiile materie-produs la categoria relațiilor ontologice, în timp ce relațiile de efect includ: cauzalitatea, proces-instrument și relații de proveniență (genealogică, ontogenetică). Observăm că această clasificare nu include relațiile tematice.

M.T. Cabre și L.Depecker clasifică relațiile în relații logice (ce includ relațiile de identitate, de opoziție, de disjuncție, de incluziune) și ontologice (din această categorie fac parte relațiile partitive) [12, p.88].

Mai târziu, norma ISO 704 va crea un termen nou – „relații ierarhice” – și va propune următoarea clasificare:

- relații ierarhice (generice și partitive);
- relații asociative.

Relațiile asociative nu presupun ierarhizarea și includ mai multe tipuri de relații. Regăsim acest termen la G.Otman cu denumirea de relații pragmatice, iar la G.Ciobanu – de relații complexe [6, p.30].

Relațiile cele mai frecvente în terminologie sunt relațiile ierarhice. O relație ierarhică leagă două concepte, dintre care unul exprimă o noțiune mai generală, iar celălalt – o noțiune mai specifică. Analizând un sistem conceptual, lingviștii operează cu diverși termeni. În cadrul relațiilor ierarhice, **hiperonimul** (conceptul supraordonat) include unul sau mai multe **hiponime** (concepte subordonate), iar conceptele care se află la același nivel stabilesc relații de coordonare și se numesc **cohiponime** sau **izonime**. O relație generică sau „tip de” [12, p.82] se stabilește între un concept supraordonat (concept generic) și altul subordonat (concept specific), de ex:

Concept generic: *ecosistem;*

Concept specific: *ecosistem acvatic,ecosistem aluvionar, ecosistem antropizat, ecosistem artificial, ecosistem autotrof, ecosistem bidimensional, ecosistem biosferic, ecosistem complet, ecosistem forestier, ecosistem fragil, ecosistem heterotrof, ecosistem incomplet, ecosistem industrial, ecosistem lentic, ecosistem lotic, ecosistem limnetic, ecosistem marin, ecosistem matur etc.*

Al doilea tip de relații ierarhice sunt relațiile partitive sau „parte-întreg” și indică legătura dintre un concept supraordonat ce reprezintă întregul și un concept subordonat ce reprezintă o parte a acestui întreg. În acest caz, M.Pitar preia termenii *holonim* și *meronim* din semantică:

„Biosfera desemnează spațiile de Pământ unde există viață, incluzând partea inferioară a atmosferei, partea superioară a uscatului (litosfera) și hidrosfera” [25].

Holonim: *biosferă;*

Meronim: *atmosferă, litosferă, hidrosferă.*

Conceptele subordonate (*atmosferă, litosferă, hidrosferă*) se află într-o relație de coordonare și se numesc **co-meronime**, iar ramura logicii ce studiază relațiile dintre părți și întreg se numește **mereologie** și a fost fondată de logicianul polonez Stanisław Lésniewski [24]. În opinia lui M.Winston, R.Chaffin și D.Herrmann, principalele relații meronimice se pot stabili pe trei principii de bază:

- configurație: partea întreține sau nu o relație structurală sau funcțională cu altă parte sau cu întregul, de ex.: toarta unei căni poate ocupa poziții limitate pentru a funcționa ca toartă;
- „homeomerie” (din engl. Homeomery – „the condition of being made up of similar parts”): părțile au sau nu aceeași natură/ caracteristici ca și întregul, de ex.: o felie de pâine este la fel pâine (relație homeomeră);
- separabilitate: părțile pot fi sau nu separate de întreg fără a denatura identitatea ultimului, de ex.: putem separa toarta de cană dar nu putem separa bicicleta de oțelul din care este fabricată [23].

M.Winston deosebește șase tipuri majore de relații meronimice:

- obiect-element;
- membru-colectiv;
- masă-porțiune;
- obiect-material;
- activitate-etapă;
- arie-loc [23].

Relațiile conceptuale care nu se includ în categoriile menționate mai sus (generice și partitive) se numesc relații asociative sau pragmatice. Ele descriu o varietate vastă de relații conceptuale: spațiale, temporale, cauzale, sau oricare alta arbitrară, de ex.: relația dintre o operație chirurgicală și organul operat. De-a lungul istoriei terminologiei, lingviștii au elaborat o serie de relații diverse care se pot stabili între diferite concepte ale unui domeniu:

cauză – efect: *deșeu radioactiv – poluarea apelor*; material – produs: *sulfat de calciu – cretă*; material – proprietate: *apă – incoloră*; proces – produs: *aforestare – pădure*; proces – instrument: *fertilizare – fertilizant*; fenomen – unitate de măsură: *radioactivitate – unități de activitate „Beckerel”*; obiect – material: *sobă – teracotă*; obiect – caracteristică, proprietate: *sol – calcaros*; obiect – formă: *pantă – abruptă*; instrument – produs: *izvor termal – apă termală*; instrument – operație: *bisturiu – operație*; disciplină – obiectul ei de studiu: *ecologia – interacțiunea dintre organisme, plante și mediu*; disciplină – persoana care lucrează în această disciplină: *biologie – biolog*; antonime: *biotic – abiotic*.

Pentru a fixa conceptul într-un domeniu de cunoaștere se recurge la **definiție**. Problema definirii unui termen a fost și este în interesul științific al terminologilor, deoarece un model de definire ideal nu există. Întâi de toate, să concretizăm ce este definiția ca termen. Definiția reprezintă o „operație logică prin care se determină conținutul unei noțiuni, notele ei esențiale, indicându-se genul proxim și diferența specifică, sau se precizează înțelesul unui cuvânt ori simbol; propoziție prin care se exprimă această determinare” [24]. Definițiile sunt destinate pentru a descrie conceptul la un anumit nivel de abstractizare, de a distinge conceptul de alte concepte conexe, de a construi relații între conceptul în cauză și alte noțiuni ale sistemului cu scopul de a determina identitatea și locul acestei noțiuni într-un sistem conceptual și, prin urmare, într-un sistem terminologic. În același timp, V.Bahnaru accentuează ideea că „definițiile precise ale termenilor științifici țin de competența specialiștilor din domeniile respective”, urmărindu-se ca „definiția termenului științific... să prevină utilizarea lui incorectă în disciplina științifică dată” [1, p.180].

Definiția diferă ca formă și conținut în dependență de sfera din care face parte: limbaj uzual sau de specialitate. Se poate vorbi, așadar, despre două sensuri ale aceluiași cuvânt: un sens *științific* și un sens *preștiințific* sau *uzual* [18, p.85-91] și despre existența unor *definiții alternative*, când articolele de dicționar însumează mai multe tipuri de definiții (științifice și uzuale) [5, p.105]. Dacă în limbajul uzual „un cuvânt poate fi definit prin sinonimele sale sau prin cuvinte cu sensuri care se suprapun, atunci în limbajul de specialitate un concept poate fi definit cu ajutorul conceptelor cu care se învecinează în domeniul de specialitate [6, p.31]. Prin urmare, această definire se va face prin indicarea caracteristicilor distinctive specifice pentru a marca diferența dintre două concepte clasificate sub același concept generic sau integrant, aceasta fiind regula principală a definiției terminologice.

În literatura terminologică există mai multe tipuri de definiții după diferite criterii, care au fost preluate, la rândul lor, de alți autori.

Din punctul de vedere al logicii, definițiile terminologice pot fi divizate în nominale și reale, explicite și implicite, intensionale și extensionale, sintetice și analitice, operaționale, genetice, stipulative și altele. Însă, din punct de vedere lingvistic, definițiile terminologice vor cunoaște o altă clasificare:

- generice;
- operaționale;
- contextuale;
- enumerative (extensionale);
- comune;
- nespecifice [16, p.145].

K.D. Schmitz, G.Budin, C.Galinski, J.C. Sager și alții disting următoarele tipuri de definiții:

- analitică: definiție dată de tiparul *genus proximum* și *differentia specifica*;
- extensională: definiție cu referință la părțile conceptului;
- genetică/ operațională;
- contextuală;
- nominală.

I.Busuioc menționează că, potrivit normei, în terminologie se folosesc următoarele tipuri de definiții:

- intensională, ce folosește conceptul supraordonat urmat de caracteristica sau acele caracteristici care disting conceptul de alte concepte;
- extensională: se enumără o serie de concepte subordonate ce corespund acelor obiecte care formează extensiunea conceptului [19].

Din tipologiile existente în terminologie cu privire la clasele de definiții, M.Pitar a dat prioritate la patru tipuri de relații cele mai frecvente care se pot stabili între definit și definitoriu [12]:

- definiția prin **intensiune**/ analitică/ nominală/ substanțială (la P.Auger);
- definiția prin **extensiune**/ prin denotație/ prin exemplificare/ enumerative;
- definiții **relaționale** ce ilustrează următoarele tipuri de relații: r. parte – întreg, r. diminutivă, r. de antonimie, r. de sinonimie, r. de apartenență, r. de similitudine, r. care exprimă modalitatea, r. sintactică, r. cauză – efect, r. care exprimă locația;
- definiția prin **parafrază**, ce cunoaște la L.Pierluigi o nouă clasificare: hiperonimică, metonimică, derivațională sau aproximativă [22].

Vom încheia analiza noastră teoretică cu câteva reflecții asupra conceptului de **termen**. Să examinăm definiția ce este inclusă în dicționarul explicativ: termen – *unitate normativă cu sens delimitat care desemnează o noțiune proprie unui anumit domeniu de activitate* [24]; cu alte cuvinte, termenul reprezintă unitatea de bază a unui sistem și denumește concepte, fenomene, procese, instrumente specifice sistemului dat.

În lingvistică există mai multe păreri controversate referitor la definiția termenului. În opinia lui Sager, termenul este reprezentarea lingvistică a conceptului. [13, p.22] M.Tereza Cabre susține că termenul sau unitatea terminologică este o sintagmă ce reflectă faptul că termenul este unitatea de bază a terminologiei, care denumește conceptele proprii fiecărei discipline specializate. G.Ciobanu percepe termenul ca „un cuvânt sau grup de cuvinte, o literă sau un simbol grafic, o abreviere, un acronim etc. ... La o analiză atentă a conținutului termenilor se observă la aceștia un grad sporit de precizie sau prezența unui conținut inexistent (necunoscut) în limbajul general” [23, p.25]. H.Felber definește termenul ca un simbol lingvistic atribuit unui sau mai multor concepte, iar sensul termenului este dependent de poziția conceptului în sistemul conceptual din care face parte [9, p.14]. Deducem din aceste definiții și împărtășim ideea că termenii sunt niște etichete ale unor concepte și reprezintă unități de bază ale unui sistem în cadrul căruia ei, termenii, coexistă într-o relație strânsă.

Un alt aspect discutat de diferiți lingviști și terminologi ține de structura formală și funcțională a termenului. Așadar, D.Lotte consideră că termenul este un cuvânt special, iar G.Vinocur neagă aceasta, susținând că termenul este doar un cuvânt ce are o funcție specifică și că orice cuvânt ordinar ar putea deveni un termen. Terminologul rus V.Lejtchic susține că aceste dezacorduri ar putea fi eliminate dacă vom înainta ipoteza că termenul împrumută din cuvântul ce aparține limbajului comun doar ceea ce ar putea fi numit „substrat lingvistic” și caracterul principal al termenului este păstrat de natura lui terminologică, adică proprietatea lui de a desemna un concept specific în cadrul unui sistem de concepte. În concluzie, termenul reprezintă un produs compus din substratul limbii naturale și suprastratul logic [17, p.82].

Analizând definițiile expuse, putem desprinde următoarele idei:

- **Termenul** este obiectul de studiu al terminologiei și este format din unul sau mai multe cuvinte. Deoarece terminologia se ocupă de domenii specializate, atunci termenii se referă la entități, proprietăți, activități sau relații ale unui domeniu particular. În acest caz, în mod ideal, fiecare termen trebuie să reprezinte un concept clar definit care se asociază cu alte concepte ale aceluiași sistem (domeniu). Cu atât mai mult, alegerea termenului trebuie să reflecte acest concept eficient și forma termenului să fie acceptată de limba în cauză.

- **Conceptul** reprezintă o imagine mintală a realității și este o unitate de gândire utilizată pentru a organiza cunoașterea și perceperea lumii ce ne înconjoară. Mai mult decât atât, înțelegerea conceptelor are loc în relație cu alte concepte, într-un sistem structurat. Conceptul nu există independent de termen, are un caracter extralingvistic și joacă un rol primordial în analiza relațiilor semantice care există între termeni.

- **Definiția** servește ca „o punte între concept și termenul care îl desemnează” [7, p.21]. Ea delimitează un concept în raport cu alte concepte; joacă un rol important în organizarea și în transmiterea cunoștințelor unui domeniu; ne permite să identificăm locul pe care îl ocupă un concept în sistemul conceptual al unui domeniu, în dependență de caracteristicile sale adecvate și combinatorii. Definiția trebuie să fie formulată în așa fel încât să diferențieze conceptul și, respectiv, termenul de alte unități concept-termen.

Prin urmare, definiția, termenul și conceptul sunt strâns legate între ele și în ansamblu definesc un anumit domeniu de specialitate.

Bibliografie:

1. BAHNARU, V. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău: Știința, 2008, 308 p. ISBN: 978-9975-67-616-8
2. BAKER, M., GALDANHA, G. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. New York: Routledge, 2011. 704 p. ISBN 13: 978-0-415-36930-5
3. BĂLAN-MIHAILOVICI, A. *Noțiuni de terminologie*. București, 2009, 192 p. ISBN 973-668-010-X
4. BASSEY, E. *Terminology and Language Planning*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2000. 264 p. ISBN 90 272 2325 4
5. BIDU-VRÎNCEANU, A. *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*. Editura Universității din București, 2007. 266 p.
6. CIOBANU, G. *Elemente de terminologie*, București: Mirton, 1998, 159 p. ISBN: 973-578-411-4
7. DE BESSE, B., NKWENTI-AZEH, B., SAGER, J.C. *Glossary of terms used in terminology*: John Benjamins, 1997. 156 p. ISSN 0929-9971
8. EI MORR, C., MARET, P. *Virtual Community Building and the Information Society: Current and Future Directions*: Idea Group Inc (IGI), 2011. 279 p. ISBN13: 9781609608699
9. PEARSON, J. *Terms in Context*. John Benjamins Publishing, 1998. 242 p. ISBN 902722269X
10. PECHMANN, T., HABEL, C. *Multidisciplinary Approaches to Language Production*. Walter de Gruyter, 2004. 603 p. ISBN 3-11-017840-0
11. PICHT, H., DRASKAU, J. *Terminology: an introduction*. Guilford: The University of Surrey, 1985. 205 p. ISBN 0-9510943-19
12. PITAR, M. *Manual de terminologie și terminografie*. Timișoara: Mirton, 2009. 180 p. ISBN 978-973-52-0548-5
13. SAGER, J., C. *Practical Course in Terminology Processing*. John Benjamins Publishing, 1990. 252 p. ISBN 1-5561-9133-8
14. SOMERS, J.L. *Terminology, Lsp and Translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1996. 250 p. ISBN 1-5561-9700-4
15. СУПЕРАНСКАЯ, А., ПОДОЛЬСКАЯ, Н., ВАСИЛЬЕВА, Н. *Общая терминология: Терминологическая деятельность*. Москва: ЛИБРОКОМ, 2011. 246 p. ISBN 5-354-01072-1
16. ШЕЛОВ, С. *Определение терминов и понятийная структура терминологии*. Изд-во С.-Петербургского университета, 1998. 233 p. ISBN 5288020078
17. LEITCHIK, V.M., SHELOV, S.D. Terminology: Where is Russian Science Today? În: *LSP & Professional Communication*, 2003, 1, vol.3. ISSN: 1601-1929
18. VASILIU, E. Definiția sensului sau definiția obiectului. În: *Studii și cercetări lingvistice*, 1986, XXXVII, vol.2, p.85-91.
19. BUSUIOC, I. *Introducere în terminologie*, Universitatea din București, 2003. [Accesat: 31.07.2013]. Disponibil: <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/terminologie/index.htm>.
20. DRAKOS, N. *Computer Based Learning Unit*, University of Leeds, 1996. [Accesat: 06.08.2013]. Disponibil // <http://www.spectrum.uni-bielefeld.de>.

21. HOMETKOVSKI, L. *Taxonomia paradigmatica si sintagmatica in terminologia dreptului comunitar* [Accesat: 07.08.2013]. Disponibil // <http://ulim.md/digilib/assets/files/Filologie/Capitolul%203.pdf>.
22. PIERLUIGI, L. *Marqueurs définitionnels et marqueurs relationnels dans les définitions du DAAFAPS* [Accesat: 07.08.2013]. Disponibil // <http://www.euralex.org>.
23. WINSTON, M., CHAFFIN, R., HERMMANN, D. *A taxonomy of part-whole relations* [Accesat: 05.08.2013]. Disponibil // <http://csjarchive.cogsci.rpi.edu/1987v11/i04/p0417p0444/MAIN.PDF>
24. <http://dexonline.ro/lexem/mereologie/191759> [Accesat: 05.08.2013]
25. <http://ro.wikipedia.org>. [Accesat: 05.08.2013]

Prezentat la 01.11.2013